

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 372.4(477)XX

Ярослава КОДЛЮК

ІННОВАЦІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано інноваційні процеси в початковій освіті України другої половини XX століття на всіх її рівнях — мети, змісту, форм, методів та засобів навчання і виховання.

В статье проанализировано инновационные процессы в начальном образовании Украины второй половины XX века на всех его уровнях — цели, содержания, форм, методов и средств обучения и воспитания.

Innovational processes in the initial education in Ukraine in the second half of twentieth century in all its level — goals, contents, forms, methods and means of training and education — are analyzed in the article.

Необхідною умовою забезпечення якісної освіти на сучасному етапі розвитку національного шкільництва визнано її інноваційний характер (В. Кремень), а один із шляхів реалізації зазначеної умови — аналіз та критичне переосмислення наявного історико-педагогічного досвіду в цій царині. З огляду на виняткову роль школи першого ступеня у формуванні особистості дитини та особливу відповідальність педагога за якість її результатів цікавим є інноваційний досвід початкової освіти України другої половини XX століття як періоду двох її найбільших реформувань.

Спеціальна література свідчить про те, що в поняття «інновація» вчені вкладають подвійний смисл — як нововведення, зміна, оновлення, новий підхід, створення якісно нового та як використання відомого з іншою метою [2, с. 21]. Що ж до *інновацій в освіті*, то це «процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану» [3, с. 338]. Іноді у зазначеному аспекті вчені послуговуються терміном «*освітні інновації*» — «вперше створені, вдосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності» [8]. Такі зміни (нововведення) можуть бути комплексними, тобто стосуватися всієї освітньої системи (цілей, змісту, методів, засобів, форм діяльності тощо) або окремого її компонента. За цією ознакою виділяють групи інновацій в освіті, а саме: у змісті освіти; в технології навчання і виховання; в організації педагогічного процесу; в управлінні освітою.

Аналіз наявного наукового фонду дає підстави стверджувати, що заявлена проблема аспектно представлена в дослідженнях педагогів, зокрема такими напрямками: аналіз інноваційних педагогічних технологій (І. Дичківська, Л. Коваль та ін.); управлінські аспекти інноваційних процесів в освіті (Л. Вашенко); історико-педагогічний аспект реформування шкільної (у т.ч. початкової) освіти (Л. Березівська, О. Замашкіна, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.).

Мета статті: виокремити та охарактеризувати найважливіші інновації в початковій освіті України другої половини XX століття, відстеживши їх на всіх рівнях цієї ланки освіти — мети, змісту, форм, методів і засобів навчання та виховання.

Додамо, що засадничим для нашого дослідження вважаємо положення про те, що «зміни у змісті початкової освіти України, починаючи з 20-х років, відображають як загальні риси розвитку народної освіти у колишньому СРСР, так і специфічні для нашої держави» [11, с. 4].

Ретроспективний аналіз розвитку початкової освіти України другої половини ХХ ст. свідчить, що вона зазнала кількох суттєвих перебудов змісту, тривалості навчання, методичного забезпечення, які, безперечно, можна характеризувати як інноваційні.

Відлік нововведень у зазначений період розпочався реформою початкової освіти *наприкінці 60-х — на початку 70-х років минулого століття*, у результаті якої відбувся *перехід 4-річної початкової школи на 3-річний термін навчання*. Її основне призначення — зміна цілей та змісту початкової ланки освіти.

Проведення цієї реформи було зумовлене як соціальними, так і психолого-педагогічними чинниками. Соціальні чинники полягали в тому, що у зв'язку із запровадженням у нашій країні обов'язкової 7-річної (1949), а потім і 8-річної (1959) освіти, початкова школа втратила свою функціональну самостійність, перестала бути замкнутою ланкою, зорієнтованою на пряму підготовку учнів до життя. Що ж до змісту початкового навчання, то він, по суті, залишався незмінним. Його найхарактернішими рисами були такі: «вузький практицизм, намагання якомога більше уникати хоча б елементарних узагальнень, страх перед тим, що навіть найелементарніші теоретичні узагальнення, що випливають з логіки предмета, який вивчається, будуть незрозумілі учням» [13, с. 8].

З іншого боку, психолого-педагогічні дослідження (Л. Занков, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Менчинська, О. Скрипченко та ін.), проведені у 50–60-х роках ХХ століття, засвідчили зростання пізнавальних можливостей молодших школярів; довели, що діти цього віку спроможні засвоювати програмовий матеріал швидше і на вищому рівні, ніж це передбачалося старими навчальними програмами. У результаті таких досліджень було встановлено, що 4-річний термін навчання в початковій школі можна скоротити до трьох років. «Нова система освіти, що нині запроваджується у нас, — зазначав Г. Костюк, — має своїм завданням краще узгодити її зміст і методи з навчальними можливостями дитини, повніше використати їх і тим самим поліпшити якість навчання, піднести його питому вагу в загальному розвитку учнів» [5, с. 21].

Перехід початкової школи на 3-річний термін навчання розпочався у 1970/71 навчальному році.

Таким чином, нововведення, які запроваджувалися в початковій школі, стосувалися насамперед її цілей (*підвищення загального рівня розвитку школярів*) та змісту (*у навчальні плани були введені нові предмети: замість курсу арифметики — математика; запроваджувалися природознавство і позакласне читання*).

Що ж до скорочення тривалості навчання, то дослідники неодноразово зазначали, що це — не найголовніший показник реформування цієї ланки освіти (хоча деякі вчені намагалися акцентувати увагу на даному факті як на принципово новому явищі у світовій шкільній практиці) [7, с. 9]. Перехід початкової школи на 3-річний термін навчання став можливим завдяки впровадженню у навчальний процес принципів експериментальної дидактики, розроблених Л. Занковим (навчання на підвищеному рівні труднощів, провідна роль теоретичних знань, усвідомлене засвоєння учнями навчального матеріалу, у вивченні програмового матеріалу йти вперед швидким темпом, працювати над розвитком усіх учнів, а не тільки слабких).

Однак уже в *середині 70-х років* став очевидним факт перевантаження початкової школи. Це визнавали і науковці, і вчителі-практики. Серед причин вказувалися найрізноманітніші: великий обсяг роботи у стислі терміни виконання; відсутність цілісної теорії змісту освіти; недосконалість «занковських» принципів навчання; відсутність послідовності у розкритті навчального матеріалу для учнів різного віку; недостатня підготовка вчителів до переходу на нові програми; залучення до створення підручників відомих учених, що призвело до надмірної теоретизації, порушення принципів науковості й доступності; запровадження у школи підручників лише на основі експертних оцінок (без попередньої експериментальної перевірки).

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що окремі підручники для 1–3 класів були розроблені не так для учнів, як для вчителів і батьків, оскільки містили не лише матеріал,

відібраний для засвоєння школярами, а й відповідні роз'яснення, коментарі, методичні вказівки.

Грунтовний аналіз труднощів, пов'язаних із засвоєнням молодшими школярами нових навчальних програм, дав змогу Д. Ельконіну з'ясувати причини їх виникнення: по-перше, нові теоретичні відомості, на думку відомого психолога, введені аплікативно, без належного взаємозв'язку між собою, що ускладнило формування понять, відповідних умінь і навичок; по-друге, порушено єдність змісту і методів навчання (під час запровадження оновленого змісту використовувалася стара, традиційна методична система) [4].

Відчувалася потреба й у збільшенні часу, відведеного на засвоєння оновленого змісту освіти. А його можна було збільшити, знизивши вік вступу дитини до школи. Тому в дошкільних закладах і при загальноосвітніх школах почали виникати так звані «класи для шестиліток» (їх ще називали підготовчими, нульовими). У 1977 році було розпочато експеримент з навчання дітей 6-річного віку, організований МО УРСР та НДІ педагогіки УРСР.

В умовах, що склалися, актуалізувалася проблема пошуку шляхів підвищення ефективності навчання, яка призвела до інтенсивної розробки методів проблемного та програмованого навчання як ефективних способів його організації.

Проблемне навчання дидакти трактують як таке, у процесі якого учні отримують знання не в готовому вигляді, а шляхом самостійного пошуку, і вважають його важливим засобом розвитку ініціативи та продуктивного мислення школярів [1]. Суть, значення, місце проблемного навчання у навчальному процесі розкрито в дослідженнях А. Алексюка, І. Лернера, М. Махмутова, В. Оконя, М. Скаткіна та інших учених.

Основою цього виду навчання є проблемна ситуація — суперечність, невідповідність між наявними знаннями, вміннями і навичками та новими фактами, явищами, для пояснення яких цих знань недостатньо. Такий стан особистості характеризується як подив, зацікавленість, бажання подолати труднощі. Створення проблемної ситуації завершується її аналізом, у процесі якого усвідомлюється проблема (запитання, задача, завдання).

Розрізняють (М. Скаткін) такі види проблемного навчання: проблемний виклад знань, частково-пошуковий та дослідницький методи. Класичним прикладом застосування проблемного навчання в початковій школі стала евристична бесіда (Т. Байбара, Н. Каневська та ін.).

Основна мета *програмованого навчання* полягає в поліпшенні управління навчальним процесом з допомогою спеціальних засобів — програмованого підручника, особливих навчальних машин, ЕОМ тощо.

Розрізняють два види програмованого навчання — лінійне та розгалужене. Крім того, виділяють машинне і безмашинне програмоване навчання. Зразками безмашинного програмування є пам'ятки, алгоритми, приписи, а засобами — перфокарти (універсальні та прямого призначення) і сигнальні картки (універсальні та кодовані — за формою, розміром, кольором, матеріалом тощо).

Важливим нововведенням на рівні змісту освіти (початкової у тому числі) вважаємо розроблену у 70-х роках *культурологічну концепцію змісту освіти* (І. Лернер, М. Скаткін) (як спробу інтегрувати культуру й антропологію), яка розглядає цей феномен як педагогічно адаптований соціальний досвід людства. Такий підхід дав змогу вченим виділити основні елементи змісту освіти: досвід пізнавальної діяльності, що фіксується у формі знань; досвід виконання відомих способів діяльності — у формі умінь та навичок; досвід творчої діяльності — здатність застосовувати набуті знання, вміння та навички у змінених умовах; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, що охоплює систему цінностей, особистісних орієнтацій. З урахуванням специфіки навчального предмета, типу школи, вікових та інших особливостей учнів ці компоненти мають бути відображені у змісті освіти на різних ступенях навчання, зокрема і в початковій школі.

Відомо, що суб'єктом, носієм інноваційного процесу є насамперед педагог-новатор. Прикметно, що саме в цей період набули значного поширення педагогічні ідеї відомого

гуманіста, вченого, учителя-практика, директора Павлівської середньої школи на Кіровоградщині *Василя Олександровича Сухомлинського*. Його доробок стосується найрізноманітніших аспектів шкільного життя — дидактики, методик викладання окремих предметів, проблем виховання, управління школою. Незважаючи на багатогранність творчості педагога, книги «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа» та ін. — яскравий взірць організації розвивального, особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу в початковій школі.

У 1984 році було прийнято «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи». Цим документом започатковано новий етап розвитку початкової освіти — *введення 4-річного початкового навчання дітей із шестирічного віку у 80-х роках ХХ століття*.

У зазначений період функціонували два типи початкових шкіл — 3-річна і 4-річна. Як відомо, на майбутнє планувався поступовий перехід до 4-річної початкової школи, однак практика внесла свої корективи: різновид школи значною мірою залежав від ситуації в районі, де вона знаходилася, а вибір — від запитів і уподобань батьків.

У 1986/87 навчальному році розпочалося систематичне навчання дітей із шести років, а завершено перехід на 4-річний термін навчання у 1989/90 навчальному році.

Авторами перших підручників для шестиліток були: Н. Скрипченко, М. Вашуленко («Буквар»), М. Богданович, Л. Кочина («Математика»), І. Гудзик, В. Величковська («Русский язык»), Н. Бібік, Н. Коваль («Світ навколо тебе») та ін. Підручники «Русский язык» та «Світ навколо тебе» призначалися для разового використання (у них учні розфарбовували предмети, вирізали, що давало змогу змінювати види діяльності на уроці).

Введення спеціального навчального предмета «Ознайомлення з навколишнім» у 1–2 класах передбачало набуття молодшими школярами соціальних і моральних знань, досвіду правильної поведінки, формування оцінної діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу. У ньому автори концепції (Н. Бібік, Н. Коваль) зінтегрували знання з людинознавства, природознавства, етики, валеології, а основними формами пред'явлення навчального матеріалу в підручниках («Світ навколо тебе» — 1 кл., «Віконечко» — 2 кл.) були ігрові справи та пізнавальні завдання.

Виразна ознака досліджень *80-х — початку 90-х років* — їх скерованість на посилення *розвивальної спрямованості навчально-виховного процесу в початковій школі, формування у молодших школярів уміння вчитися*. Докторське дослідження О. Савченко, присвячене розвитку пізнавальної самостійності учнів початкових класів, та ряд кандидатських дисертацій, виконаних під керівництвом цього науковця (Н. Коваль — способи керівництва самостійною роботою пошукового характеру в початкових класах, 1979; Т. Довга — формування організованості молодших школярів у навчальній роботі, 1983; Т. Байбара — дидактичні умови ефективного використання дослідницького методу в навчанні молодших школярів, 1988; Я. Кодлюк — формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 1–2 класів 4-річної початкової школи, 1993 та ін.), заклали наукові підвалини дидактично-методичного забезпечення цього процесу в початковій школі.

Зазначимо, що робоче визначення вміння вчитися було сформульоване Г. Костюком: «Складовими його (вміння вчитися — Я. К.) є здатність думати над навчальними завданнями, планувати їх виконання, вдаватися до більш досконалих і економних способів роботи, виявляти певну самостійність у виконанні завдань, самому їх контролювати» [5, с. 26]. Ю. Бабанський трактує цей феномен як володіння сукупністю основних загальнонавчальних умінь і навичок. Відомий дидакт початкової освіти О. Савченко вважає, що «учень вміє вчитися, якщо він визначає сам або приймає мету, яку ставить вчитель, відповідно до неї планує і виконує необхідні дії, контролює та оцінює свої результати» [10, с. 170].

Така інноваційна мета початкової школи підкріплювалася методично: у 1984 році в журналі «Початкова школа» була надрукована програма «Формування загальнонавчальних умінь і навичок» (авт. О. Савченко), яка вже більше 20-ти років є складовою частиною

навчальних програм для початкової школи. Вона передбачає оволодіння чотирма групами вмінь: організаційними, загальнонавчальними, загальнопізнавальними і контрольно-оцінними. Такий розподіл здійснено з урахуванням структури навчальної діяльності, а основним засобом формування цих умінь є система міжпредметних завдань і вправ, складена з урахуванням змістового, мотиваційного та процесуального компонентів навчання.

Задекларована ідея суголосна сучасному розумінню «інноваційної людини» (В. Кремень) як такої, яка вміє вчитися, самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією; у якій існує потреба в самовдосконаленні («навчання впродовж життя»). «У сучасних умовах істотно актуалізується ще одна функція навчального процесу — навчити людину використовувати здобуті знання в своїй практичній діяльності — професійній, громадсько-політичній, побуті та ін.» [6, с. 6]. Таке завдання є особливо актуальним для молодших школярів, оскільки «саме в початковій школі має бути виконана основна робота з формування вміння вчитися» [12, с. 6].

У 80-х роках ХХ століття неабиякого поширення набула *педагогіка співробітництва*, основним кредо якої стали ідеї гуманізму, взаєморозуміння, турбота про особистісний розвиток школярів. Цей демократичний напрям у педагогіці стимулював появу авторських концепцій навчання і виховання. Що ж до початкової школи, то вона збагатилася надбаннями Ш. Амонашвілі (Тбілісі), С. Лисенкової (Москва), С. Логачевської (Кіровоградщина) та багатьох інших педагогів-новаторів.

Основні положення концепції особистісно зорієнтованого навчання *Ш. Амонашвілі*: зміст освіти має бути особистісно значущим для дитини (ситуація вільного вибору); важливо забезпечити співробітництво вчителя з учнями (звертання до класу за допомогою, колективне складання плану уроку, атмосфера поваги, взаємодопомоги, віра в можливість кожної дитини); безбальне (словесне) оцінювання навчальних досягнень школярів. Ці положення знайшли відображення у таких книгах автора: «Здравствуйте, дети!», «Как живете, дети?», «Единство цели», «В школу — с шести лет», «Обучение. Оценка. Отметка» та ін. Новаторство *С. Лисенкової* ґрунтувалося на таких нововведеннях: випереджувальне навчання, коментоване управління та схеми-опори, які достатньо повно розкриті у її книгах «Когда легко учиться», «Методом опережающего обучения». Другого дихання проблемі диференційованого навчання, зокрема внутрікласної диференціації, надала *С. Логачевська*, обґрунтувавши як теоретичні, так і практичні аспекти цього виду навчання (книги «Дійти до кожного учня», «Диференціація у звичайному класі»).

Початкова освіта України у *90-х роках ХХ століття* характеризується нововведеннями, які стосувалися всіх її рівнів — мети, змісту, форм, методів і засобів навчання та виховання.

Передусім змінилася структура навчальних планів. Виділення в них двох компонентів — державного та шкільного — дало змогу більшою мірою враховувати особливості регіону, школи. «Це були по суті перші спроби запровадити *варіативність змісту*, — зазначає О. Савченко, — але вони випереджали готовність науки і практики до їх реалізації» [9, с. 3]. Вибір варіанта плану мала здійснювати рада школи, враховуючи інтереси та потреби учнів, побажання батьків, особливості регіону, наявність відповідної навчально-матеріальної бази, підготовку педагогічних кадрів.

Створюючи варіативні моделі навчальних планів, передбачалося, окрім інших пріоритетів, забезпечити поєднання предметної системи навчання з інтегрованими курсами. У цей період уведено у зміст початкової освіти елементи *інтеграції навчальних предметів* («Музика і рух», «Художня праця» та ін.), курси за вибором («Рідний край», «Народознавство», «Іноземна мова», «Ритміка»).

Початок 90-х років ознаменувався появою *варіативних (альтернативних) підручників*. Так, наприклад, поряд із чинним букварем (авт. Н. Скрипченко, М. Вашуленко) видано новий підручник із навчання грамоти «Материнка» (авт. Д. Чередниченко); викладачі Дрогобицького педінституту Д. Луцик, М. Проць, А. Савшак створили свій буквар; у цей період було підготовлено ще два букварі (авт. В. Колесниченко, В. Горняний та ін.; авт. М. Чорна,

Д. Грабар).

Початкова школа отримала також цілий комплект читанок: «Золоте джерельце», «Чарівний струмок», «Чиста криниця» (авт. С. Жовнір-Коструба, Н. Жовнір-Івасьо, О. Жовнір).

Новим явищем у національному підручникотворенні стали *інтегровані підручники*, одні з яких об'єднують навчальний матеріал кількох освітніх галузей, інші — інтегрують зміст освіти в межах одного навчального предмета. Прикладом підручника першого виду є «Горішок» — інтегрований підручник для 1 класу, який об'єднав базовий зміст таких навчальних предметів: навчання грамоти, математика, ознайомлення з навколишнім (авт. М. Вашуленко, Н. Бібік, Л. Кочина). Його інтегруючою основою вибрано загальнонавчальні вміння і навички.

Розпочато також випуск інтегрованих підручників із курсу «Художня праця» для 1, 2, 3, 4 класів 4-річної початкової школи (авт. В. Тименко), зокрема було підготовлено комплект підручників для 1 класу: «Обдаровані пальчики», «Математичний калейдоскоп», «Мова малюнка».

Для проведення інтегрованих уроків із розвитку пізнавальних здібностей Міністерство освіти України рекомендувало вчителям початкових класів навчальні посібники загальнорозвивального спрямування, розроблені О. Савченко: «Барвистий клубок» (1995, 1996), «Розвивай свої здібності» (1995, 1998), «Умій вчитися» (1996, 1998), які реалізують зміст програми «Формування загальнонавчальних умінь і навичок».

Інноваційні трансформації в початковій освіті 90-х років стосувалися також форм і методів організації навчально-виховного процесу. Однією із продуктивних знахідок педагогічної практики стали *нестандартні уроки*, які, на думку дидактів, не вписуються у загальноприйнятну структуру (урок-казка, урок-гра, урок-подорож, урок-концерт та ін.). Різновидом нестандартних уроків є *інтегровані уроки*, мета яких — об'єднати відомості про об'єкт із різних навчальних предметів, забезпечити емоційність та цілісність сприймання навколишнього світу через використання різних видів діяльності, залучення цікавого пізнавального матеріалу тощо.

Зазначені нововведення відбувалися у контексті *особистісно орієнтованого навчання*, основна ознака якого — визнання молодшого школяра суб'єктом навчальної діяльності, а відтак «поширення у змісті людинознавчого, особистісно значущого, емоціогенного матеріалу, створення методик і підручників на засадах діалогічної взаємодії, пізнавального інтересу, співтворчості, ситуацій вибору, рефлексії, стимулювання, збереження емоційної комфортності, реалізації педагогіки успіху» (на дидактико-методичному рівні) [3, с. 627].

Новий етап реформування шкільного змісту розпочався з прийняттям Закону України «Про загальну середню освіту» (1999). Уперше на законодавчому рівні розкрито сутність Державного стандарту загальної середньої освіти, структуру, обов'язки учасників навчально-виховного процесу щодо його дотримання, механізм оновлення змісту і контролю за його засвоєнням. Постановою Кабінету міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (2000) затверджено *Державний стандарт початкової загальної освіти*.

Базовий навчальний план початкової школи як складова частина Державного стандарту загальної середньої освіти дає цілісне уявлення про зміст початкової освіти. Він представлений такими освітніми галузями: мови і література; математика; здоров'я і фізична культура; технології; мистецтво; людина і світ. У межах кожної освітньої галузі визначено змістові лінії, які є наскрізними для всіх рівнів загальної середньої освіти.

Таким чином, ретроспективний аналіз розвитку початкової освіти України другої половини ХХ століття свідчить про те, що у зазначений період відбулося два найбільших її реформування — перехід 4-річної початкової школи на 3-річний термін навчання у 70-х роках та введення 4-річного початкового навчання дітей з шестирічного віку у 80-х роках — і розпочалося третє — запровадження Державного стандарту початкової загальної освіти, які характеризувалися інноваційними трансформаціями на різних її рівнях — мети, змісту, форм,

методів і засобів навчання та виховання. Подальших досліджень потребує проблема аналізу сучасного інноваційного руху в Україні, зокрема становлення авторських шкіл інноваційного типу (М. Гудзика, О. Захаренка, М. Чумарної та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова Г. Можливості й умови проблемного навчання / Г. Анісімова, О. Іванова // Початкова школа. — 1975. — № 11. — С. 51–59.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник / І. М. Дичківська. — К.: Академвидав, 2004. — 352 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Эльконин Д. Б. Психологический анализ некоторых трудностей при усвоении новых программ в начальных классах / Д. Б. Эльконин // Экспериментальные исследования по проблемам усовершенствования учебно-воспитательного процесса в начальных классах и подготовки детей к школе: материалы II Всесоюзного симпозиума. — Тбилиси, 1974. — Ч. 1. — С. 20–36.
5. Костюк Г. С. Вікові можливості засвоєння знань молодшими школярами / Г. С. Костюк // Початкова школа. — 1969. — № 1. — С. 21–27.
6. Кремень В. Нові вимоги до якості освіти / В. Кремень // Освіта України. — 2006. — № 45–46. — С. 6–7.
7. Научно-практические итоги перехода начального образования на новое содержание обучения и воспитания: материалы Всесоюзного совещания Научного Совета по начальному обучению и воспитанию / под ред. А. М. Пышкало. — М.: НИИ СиМО АПН СССР, 1975. — 113 с.
8. Положення про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти України / Л. Даниленко, В. Довбищенко, Ю. Мальований, О. Ночвінова та ін. // Педагогічна газета. — 1999. — № 10 (64).
9. Савченко О. Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О. Савченко // Шлях освіти. — 2000. — № 3. — С. 2–6.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. — К.: Абрис, 1997. — 416 с.
11. Савченко О. Я. Реформування змісту початкової освіти / О. Я. Савченко // Початкова школа. — 1996. — № 1. — С. 4–8.
12. Совершенствование обучения младших школьников / под ред. А. М. Пышкало. — М.: Педагогика, 1984. — 128 с.
13. Чепелев В. І. Новий зміст шкільної освіти / В. І. Чепелев // Початкова школа. — 1969. — № 1. — С. 8–13.

УДК 37(477)»1920/1930»:37.033-053.5

Олена ГНАТІВ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРИРОДООХОРОННОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі природоохоронного виховання учнів початкових класів в Україні у 20–30-х роках ХХ століття. Розкрито зміст, форми і методи природоохоронної діяльності молодших школярів в урочний та позаурочний час.

Статья посвящена проблеме природоохранного воспитания учеников начальных классов на Украине в 20–30-е гг. XX века. Раскрыто содержание, формы и методы организации природоохранной деятельности младших школьников в урочное и во внеурочное время.

The article is devoted to the problem of nature protection education of lower boys on Ukraine in 20–30 XX age. Maintenance, forms and methods of organization of nature protection activity of junior schoolboys, is exposed in the fixed and in out-of-school hours.

Сучасний етап розвитку суспільства визначається загостренням екологічних проблем, які становлять реальну загрозу існуванню людини і біосфери в цілому. Більшість учених пояснює існуючу екологічну кризу тим, що тривалий час ставлення людини до природи було споживацьким. Тому вирішення екологічних проблем пов'язують із формуванням нового ставлення до навколишнього середовища. У зв'язку з цим світова громадськість наголошує на важливості збереження, раціонального використання й охорони природи. Виникає гостра необхідність у подоланні екологічної безграмотності, екологічного безкультур'я дорослого населення та підрастаючого покоління [7].